БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
**ИНСТИТУТ ЗА ДЪРЖАВАТА И ПРАВОТО**

1000 София, ул. “Сердика”, № 4, ет.III, тел. 987-49-02, e-mail: ipn_ban@bas.bg

**Р Е Ц Е Н З И Я**

**от проф. д-р Ирена Цонева Илиева**

**член на научното жури съгласно Заповед № РД-09-111/29.11.2018 г. на директора на ИДП за назначаване на научно жури за публична защита на дисертационния труд на**

**на Богдан Русев Русев**

**за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.6. Право, научна специалност Гражданско и семейно право ш. 05.05.08**

**на тема: Домашното насилие. Понятие и семейноправни аспекти**

I . Кратки биографични данни

Богдан Русев е роден в София през 1984 г., завършил е Националната гимназия за древни езици и култури „Константин Кирил Философ“ през 2003 г. През 2009 г. се дипломира в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ по специалността „право“, със специализации „Правораздаване“ и „Публична администрация“. През същата година придобива юридическа правоспособност. Работил е като юрисконсулт в ЦУ – БАН и в някои от институтите на БАН. От май 2013 г. до юли 2015 г. е старши юрисконсулт в Комисията за предотвратяване и установяване на конфликт на интереси. След спечелен конкурс през 2015 г., става последователно кандидат за младши съдия, младши съдия в СГС. През 2018 г. е назначен за съдия в Софийския районен съд.

Богдан Русев е зачислен в задочна докторантура със Заповед № 14/27.01.2012 г., положил е успешно изпитите за докторантски минимум: по специалността с мн. добър 5, а по чужд език (английски) – с мн. добър 5.25. Отчислен е с право на защита със Заповед на Директора на ИДП № РД-09-113/11.11.2016 г.

Като докторант Б. Русев има активна публикационна дейност и преподавателски опит като хоноруван асистент по „Семейно и наследствено право“ в Юридическия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“. Следва де се подчертае  богатат му езикова подготовка. Б. Русев владее английски, немски и руски езици, изучавал е латински, старогръцки, старобългарски и др.

Дисертационният му труд бе обсъден в секцията по Гражданскоправни науки на заседание, проведено на 07.11.2018 г. Секцията направи предложение до Научния съвет на Института за държавата и правото за откриване на процедура по публична защита на дисертацията, което бе утвърдено с положително решение.

II. Общо описание на представения дисертационен труд

Докторантът е представил дисертационен труд в обем от 335 страници, който съдържа увод, четири глави, заключение, списък на използваната литература.

Темата на труда е несъмнено дисертабилна. Предметът на изследване: домашното насилие, ограничен до понятието и семейноправните аспекти, не е бил обект на цялостно и систематично проучване в българската правна литература. Явлението „домашно насилие“ не е ново, то е съпътствало човечеството от началото на съществуването си, но придобива особено значение за законодателя в резултат на промените в демократичните общества, развитието на семейните отношения, изграждането на вътрешноправната конституционна и законодателна защита на правата на човека и основните свободи. Домашното насилие е уродливо явление, което засяга всички обществени групи на обществото. От друга страна, то се проявява в частна сфера на семейни, родствени и отношения на фактическо съжителство, което обуславя особената деликатност на целенасоченото правно регулиране. Особено силно влияние върху развитието на вътрешното законодателство оказва международноправната закрила на правата на човека, създадена след края на Втората световна война, утвърждаването на достойнството на човешката личност като основна ценност в УООН и множество други универсални международни конвенции и необвързващи актове.

Структурата е логично построена от историческия преглед на явлението, през международноправната уредба, регламентацията в правото на ЕС и вътрешното законодателство; изследване на понятието за „домашно насилие“, видовете домашно насилие и аспекти на домашното насилие в семейното право.

В увода (14 с.) Б. Русев обосновава избора на темата на дисертацията, формулира обекта, предмета, целите и методологията на изследването на явлението „домашно насилие“. Обосновано докторантът се фокусира върху българската правна концепция за домашното насилие, базирана върху позитивното вътрешно право. Но той не подминава и връзката на материята с международното право за правата на човека, което считам за приносен момент в труда. От ключово начение е другата цел на дисертационния труд: да се извлече ясна научна дефиниция за домашното насилие.

Въпреки че Законът за защита от домашното насилие бе приет от Народното събрание и обнародван в ДВ, бр. 27 от 2005 г., както сочи и авторът той страда от доста несъвършенства и прилагането му е свързано с подзаконови и много други актове, сред които кодекси - Семейния кодекс, НПК и др.

Глава Първа (в обем от 23 с.) е посветена на историческия преглед и нормативната уредба. Тя логически е структурирана от историческия преглед, към кратко представяне на международноправната регламентация, уредбата в правото на ЕС и националното законодателство.

Представени са накратко вижданията в рамките на римското право, в епохата на средновековната българска държава, българското обичайно право, периода след Освобождението от турско робство, реформата в уредбата на семейните отношения след 09.09.1944г. и изравняването на правата на жените и мъжете. Без изрично да се сочи от автора, именно международното право за правата на човека, поставя на дневен ред на необходимостта от въвеждане на мерки за разпознаване, превенция, закрила и санкциониране на домашното насилие, израз на което е и приемането на ЗЗДН през 2005г.

Считам, че важна част от дисертационния труд е представянето и на политиките в материята, въпреки че те не са източници на правото: Националната програма за превенция и защита от домашно насилие 2017-2018 г., приета с Решение № 23/17.01.2018г. на Министерския съвет и Националната програма за превенция на насилието и злоупотребата с деца (2017-2020г.), приета от Министерския съвет с Решение № 115/09.02.2017г.

Глава Втора има за цел да изясни понятието „домашно насилие“. След кратко сравнителноправно представяне на понятието авторът се концентрира върху елементите от определението за „домашно насилие“. Последователно той разглежда домашното насилие като поведение, като поставяне в подчинение, вредоносния характер на домашното насилие, противоправния му характер, домашното насилие като виновно поведение, като насочено против волята на жертвата действие, като противоречащо на морала поведение и като поведение извън границите на житейски допустимото.

В тази част докторантът извежда основни характерни черти на домашното насилие като: поведението може да е действие или бездействие за засягане на телесната неприкосновеност или психиката на жертвата (с. 44); доминантността (с. 45); противоправността (с. 51) и др.

Интересен е изводът на Б. Русев, че „Към настоящия момент необходимост от криминализация генерално на домашното насилие като поведение липсва, още повече, че Истанбулската конвенция нито е ратифицирана, нито изисква нещо подобно“ (с. 53). Все пак, следва да се отбележи, че българският законодател криминализира различни форми на домашното насилие, включително психическия тормоз през м. ноември 2018 г. Поради тези законодателни промени считам, че Б. Русев може да продължи работата си в материята.

В тази глава Б. Русев разсъждава върху предвидената кумулация на отговорности по чл. 1, ал. 2 ЗЗДН. Нормата предвижда, че отговорността по ЗЗДН не изключва гражданската, административнонаказателната и наказателната отговорност на извършителя, а Тълкувателното решение ТР 3-2015-ОСНК изисква последователното провеждане на принципа non bis in idem. Според Б. Русев колизията принципно би следвало да се реши в полза на закона, тъй като той е нормативен акт и е източник на правото от по-висока степен, приет от висшия законодателен орган на Републиката с цел първично уреждане на обществени отношения, докато тълкувателното решение, по арг. от

чл. 124, ал. 1 ЗСВ, има за цел да уеднакви и коригира неправилна практика на съдилищата и административните органи (с. 55).

В крайна сметка авторът счита, че нормата на чл. 1, ал. 2 ЗЗДН, позволяваща търсене на наказателна, административно-наказателна и гражданска отговорност паралелно с тази по ЗЗДН, не следва да се прилага. Това е така, според Б. Русев, тъй като тя противоречи на чл. 4, §1 от Протокол № 7 към КПЧОС. В този случай приложение намира чл. 5, ал. 4 от Конституцията и с предимство се ползва регламентацията на международния акт, а тази на националния не се прилага (с. 59).

.Особено ценното в тази глава е ,че всички тези разсъждения са резултат от проучена богата съдебна практика, цитирана под линия от автора.

Частта, озаглавена „Извършител и пострадал“ има за предмет на изследване персоналният обхват на лицата – насилници и жертви.

В нея Б. Русев обосновава, че под извършител на домашно насилие се разбира лицето, което реализира поведение, съставляващо акта на домашно насилие. Той е неговият субект.По отношениие на обекта на домашно насилие се разбира лицето, което страда от него. Затова, според автора, с оглед избягване на терминологични неточности и смислови объркванния, най-подходящо е това лице да бъде назовавано като „пострадал“ или жертва.

Направено е заключение, че домашното насилие е възможно да се реализира само при наличие на определена степен на родствени, фактически или семейни в широк смисъл отношения по чл. 3 ЗЗДН (с. 76).

Авторът е предложил корективно да се тълкуване на чл. 2, ал. 1 ЗЗДН, като употребеният там израз „спрямо лица“ следва да се разбира като „между лица“. От друга страна чл. 2, ал. 1 ЗЗДН следва да се тълкува стеснително във връзка с чл. 3 ЗЗДН, доколкото домашно насилие е възможно в отношенията не между всички лица в родствени, семейни или фактически връзки, а само между тези от тях, следващи от изчерпателното изброяване на чл. 3, т. 1-10 ЗЗДН.

Направен е извод, че извършителят и пострадалият могат да са само физически лица (с. 77).

В параграф 2 са очертани юридическите параметри на извършителя на домашно насилие: пълнолетното дееспособно лице, но може да е и непълнолетен. Авторът изключва извършител да е малолетен и пълно запретено лице.

Обоснован е извод, че всички физически лица, независимо дали са пълнолетни и дееспособни, могат да бъдат пострадали от домашно насилие, независимо от това дали са мъже или жени, като е обърнато внимание на вкоренените стереотипи по този въпрос.

Параграф 4 от тази глава е важен за дисертационния труд и той обосновава ситуирането му в материята на семейното право. Това е така, защото  домашното насилие е възможно да се реализира само между лица, които се намират в определени родствени, фактически или правни отношения помежду си, изброени в чл. 3 ЗЗДН.

Б. Русев класифицира типовете отношения, определени като „домашни“ в три категории: правни отношения, родствени отношения и фактически отношения между извършител и жертва, обуславящи насилието като домашно.

В правните отношения той изследва съпрузи и бивши съпрузи, включително при последващ, нищожен или унищожаем брак; настойничество, попечителство и приемен родител.

В родствените отношения са анализирани роднини по права линия, включително осиновителите и осиновените; роднини по съребрена линия и сватовство.

Фактически отношения между извършител и жертва, обуславящи насилието като домашно докторантът включва фактическо съпружеско съжителство, домашно насилие нанесено от възходящия или низходящия на лицето, с което жертвата се намира във фактическо съжителство, или от бивш партньор на родителя, между родители.

На съответен анализ е подложен въпросът дали домашно насилие е възможно в рамките на хомосексуални двойки.

Авторът прави обоснован извод, че с оглед настоящия етап от развитието на българското законодателство, хомосексуалните партньори не биха могли да търсят защита от домашно насилие един спрямо друг по реда на ЗЗДН въз основа на съвместното си съжителство (с. 100). Но Б. Русев предлага два модела за избягване на тази житейска несправедливост.

Част Четвърта е озаглавена „Фактически състав и дефиниция на домашното насилие“. В нея Б. Русев предлага дефиницята да се гради от два юридически факта, които да са налице кумулативно. Първият от тях представлява юридическо събитие и е по същността си наличието на семейно-родствени (в широк смисъл) отношения между насилника и жертвата, описани в чл. 3 ЗЗДН. Вторият елемент е наличието на деяние – поведение, съставляващо акт на насилие, което може да се прояви и като действие, и като бездействи.

По-нататък в изложението докторантът обосновава, че тъй като родствените, семейните, фактическите и правни отношения, съставляващи първия юридически факт от състава на домашното насилие, са юридически факти на гражданското право (с изключение на отношението с приемния родител), следователно делата за домашно насилие се разглеждат по реда и при субсидиарното прилагане за неуредените въпроси на Гражданския процесуален кодекс. Следователно насилственият акт като юридически факт има частно-правен и гражданско-правен характер. От тази конструкция Б. Русев обосновава, че институтът на домашното насилие следва да бъде причислен към семейното право.

Единственото изключение, в което авторът съзира смесен характер на състава е случаят, в който отношенията между насилника и жертвата се основават на наличието на приемна грижа (чл. 3, т. 8, пр. 3 ЗЗДН).

Дефиницията, която предлага Б. Русев е следната: Домашното насилие представлява **форма на умишлено насилствено поведение**, изразяващо се в **засягане**

**или заплаха от засягане на определени блага** – ценности на жертвата (живот, здраве, емоции, лична свобода и неприкосновеност, имущество и др.), съпроводено от **стремеж за поставянето ѝ под контрол**, **налагане на собствени позиции или унизяване**, осъществявано **против волята и желанията ѝ,** и което е **противоправно**, **противоречащо на добрите нрави** и **надхвърлящо границите на нормалното житейско поведение и реакция (с. 107)**.

Глава Трета прави класификации на видовете домашно насилие. Въз основа на критерия- начинът, по който насилственото поведение въздейства върху фактическата и правна сфера на пострадалия и последиците от това, авторът прави следната класификация: физическо домашно насилие; психическо и емоционално домашно насилие; сексуално домашно насилие; икономическо домашно насилие; принудително ограничаване на личния живот, личната свобода и личните права

В тази глава е отделено място и на опита за домашно насилие. Параграф 7 третира хипотезата на чл. 2, ал. 2 ЗЗДН: за психическо и емоционално насилие върху дете се смята всяко домашно насилие, извършено в негово присъствие.

В параграф 8 е разгледан въпросът за малозначителността.

Глава Четвърта е озаглавена „Аспекти на домашното насилие в семейното право“. Тази глава има съществени приносни моменти, защото авторът обосновава гражданскоправните аспекти на домашното насилие и принадлежността на института към сферата на семейното право, облигационното право и вещното право, както и в някои области на регулиране, спадащи към общата част на гражданското право.

Последователно са анализирани семейноправните аспекти. В параграфът, посветен на домашно насилие в отношенията, свързани с брака. Последователно са разгледани: домашното насилие като основание за нищожност на брака, като основание за унищожаемост на брака, отношенията между съпрузите и домашното насилие, свързано с тях, домашното насилие и имуществените отношения между съпрузите, домашното насилие в отношенията, свързани с прекратяването на брака.

Параграф 3 изследва домашното насилие в рамките на родствените отношения, произхода и отношенията между родители и деца. В него Б. Русев анализира родствените отношения, произход и домашно насилие, домашното насилие в отношенията между родители и деца, в осиновителните правоотношения, домашното насилие и предоставянето на издръжка, домашното насилие в отношенията, свързани с настойничеството и попечителството.

Заключението концентрира основните изводи на автора и съдържа изводи относно постигането на поставените в увода цели и задачи на дисертационния труд

Б. Русев е формулирал множество предложения de lege ferenda.

II. Оценка на научните и практически резултати и приноси в дисертацията

1. Изяснена е легалната дефиниция за „домашно насилие“ в ЗЗДН, най-вече ключовото понятие за „насилие“; като деянието може да е действие или бездействие или комбинация от двете;
2. Откроването на юридическия белег „доминантен характер“ на домашното насилие;
3. Изясняване на други характерни особености на домашното насилие: вредоносен, неморален характер и противоправност. Вече посочих в изложението вижданията на автора дали домашното насилие трябва да се криминализира;
4. Особено добро впечаление прави позоваванията и съпоставките с Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието над жени и домашното насилие, т. нар. Истанбулска конвенция.
5. Обосновани са изводите, че е налице проблем поради смесване от страна на законодателя на необходимостта от защита на жертвата на домашно насилие със санкционирането на извършителя в рамките на една процедура и един нормативен акт.
6. Споделям разсъжденията на Б. Русев за стереотипизирането на извършителя на домашно насилие (с. 84), както и че Истанбулската конвенция има по-широк обхват и отдава по-голяма значение на пола.
7. Важни приносни части на дисертационния труд са изясняването на семейните, родствените отношения, домашното насилие при сватовство и при фактическите отношения;
8. Разсъжденията за домашното насилие при хомосексуални двойки и че фактически те нямат закрила в сегашното българско законодателство (с. 100 – 101) могат да послужат за съответна промяна на нормативната уредба, каквото предложение de lege ferenda е формулирано от автора.
9. Важен теоретичен принос на Б. Русев е собствена дефиниция за домашно насилие: - „От дотук изложеното може да се обобщи, че домашното насилие представлява **форма на умишлено насилствено поведение**, изразяващо се в **засягане или заплаха от засягане на определени блага** – ценности на жертвата (живот, здраве, емоции, лична свобода и неприкосновеност, имущество и др.), съпроводено от **стремеж за поставянето ѝ под контрол**, **налагане на собствени позиции или унизяване**, осъществявано **против волята и желанията ѝ,** и което е **противоправно**, **противоречащо на добрите нрави** и **надхвърлящо границите на нормалното житейско поведение и реакция“**. (с. 107).
10. Класификацията на видовете домашно насилие; подкрепено от богата съдебна практика;
11. Частта относно домашното насилие върху дете е важен принос на дисертацията.

12. Домашното насилие като основание за нищожност на брака е друго достойнство.
13. Дисертационният труд съдържа ценни предложения de lege ferenda, които са отразени в автореферата и няма да повтарям в настоящта рецензия.

Отличното впечатление от дисертационния труд се допълва от факта, че докторантът има 4 публикации по темата на дисертацията.

III. Критични бележки и препоръки

Считам, че авторът съзнателно и деликатно избягва да използва в дисертационния труд понятието за „джендър“, въпреки че то е утвърдени в международноправната литература, международното публично право и правото на ЕС. Въпреси че засяга въпроса за хомосексуалните двойки и домашно насилие между тях, интересен проблем, който не е засегнат в дисертацията е дали е възможно домашно насилие сред лесбийски двойки.

Налице е непълнота в използваната литература, най-вече при представяне на международноправната и европейска уредба по отношение на правата на жените и правата на детето. Не е посочена студията ми „Правата на жените като права на човека и системата на ООН“, в която засягам за първи път в специализираната литература въпроса за Female Genital Mutilation от гледна точка на международното право и давам обзор на разпространението на явлението по света.

Има и някои малки терминологични неточности, като например, че международноправна е една дума,, използвано е съкращението КПЧОС вместо ЕСПЧОС.

Препоръчвам трудът да бъде издаден като монография, която да бъде използвана от широк кръг юристи, експерти, правоприлагащи органи (полиция и др.), неправителствени организации, както и от всички заинтересувани от проблематиката

Бързам да отбележа, че посочените критични бележки не са от съществено значение и не се отразяват на качеството на монографичния труд и отличното впечатление от него.

IV. Заключение:

Това, което може да се обобщи от представения дисертационен труд на Богдап Руксев Русев, е способността за избор на актуален проблем, който не е достатъчно разработван в България, същевременно е с огромно практическо значение. Авторът доказва солидна академична подготовка, показва умения да систематизира и да прилага класическите методи на юридическо познание, както и да формулира предложения *de lege ferenda*.

Дисертационният труд отговаря на изискванията на чл. 6, ал. 3 от Закона за развитие на академичния състав в Р България, на чл. 27 от Правилника за неговото прилагане и на чл. 42 от Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и за заемане на академични длъжности в ИДП при БАН, поради което давам **ПОЛОЖИТЕЛНА ОЦЕНКА и предлагам убедено Научното жури да даде на Богдан Русев Русев образователната и научна степен „доктор“ по научно направление 3.6. Право, научна специалност Гражданско и семейно право .**

София, 26 февруари 2019 г.

Проф. д-р Ирена Илиева